

ADAM POLKO

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

ZABRZE MIASTEM DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I TURYSTYKI PRZEMYSŁOWEJ

Abstract: Zabrze – City of Cultural Heritage and Industrial Tourism. The article is attempt to present the transition from industrial to post-industrial city on the example of Zabrze. First of all, the places and institutions which play roles of magnets (icons of city) in Zabrze was identified. This allowed to indicate industrial tourism as a core creative industries in Zabrze. The second part of the article describes in details products of creative industry based on industrial heritage and culture. In the third part of the text author focuses on discussing the relationships between stakeholders forming the creative industries in Zabrze. In this regard, the concept of supply chain was used.

Wprowadzenie

Zabrze jest miastem poprzemysłowym, które zdecydowało się na budowanie swojej przyszłości m.in. na podstawie dziedzictwa kulturowego, w szczególności dziedzictwa przemysłowego (*industrial heritage*) i rozwój sektora turystyki postindustrialnej. Zabrze nie jest przypadkiem wyjątkowym, gdyż wiele miast zachodnioeuropejskich i amerykańskich zdecydowało się na regenerację opartą na dziedzictwie i sektorze kultury (*cultural-led regeneration*).

Istnieją dwa podejścia do rewitalizacji miast poprzemysłowych. Pierwsze dotyczy rewitalizacji opartej na kilku dużych „flagowych” projektach infrastrukturalnych, związanych z kreowaniem reprezentacyjnych przestrzeni i obiektów, generujących pozytywne efekty sąsiedztwa. Drugi dotyczy rewitalizacji opartej na wielu małych projektach realizowanych według wspólnej koncepcji na obszarze całej aglomeracji, które w efekcie tworzą nową, kom-

pleksowo zagospodarowaną przestrzeń wykorzystującą potencjał w postaci dziedzictwa przemysłowego.

W literaturze przedmiotu strategia regeneracji centrum baskijskiego miasta Bilbao traktowana jest jako modelowy przykład odnowy opartej na realizacji „projektów flagowych” (*flagship regeneration project*) związanych z zagospodarowaniem i budową dużych, reprezentacyjnych przestrzeni, albo obiektów publicznych. W przypadku Bilbao takim obiektem – wizytówką rewitalizacji stało się Muzeum Guggenheima¹. Strategia regeneracji Bilbao opierała się na stworzeniu nowych symboli miasta, miejsc które stały się magnesami przyciągającymi turystów i nowy biznes. W związku z powyższym siłą rzeczy o wiele mniejszą uwagę poświęcono rewitalizacji pozostałych dzielnic miasta, również zdegradowanych fizycznie i charakteryzujących się problemami społecznymi. Ten typ regeneracji zakłada w związku z tym wzrost polaryzacji na obszarze miasta oraz możliwość istnienia miejsc wykluczenia społecznego. Jednak tzw. efekt Guggenheima jest jednocześnie przykładem pozytywnych efektów sąsiedztwa (*neighbourhood externalities*). Bezpośrednim rezultatem wdrażanych projektów był wspomniany już wzrost cen i czynszów na rynku mieszkaniowym w centrum miasta. Ponadto, w związku z „efektem Guggenheima” odnotowano również wzrost wartości mieszkań poza centrum Bilbao, a także wzrost cen i czynszów w lokalach biurowych i handlowych. W historycznym centrum miasta w bezpośrednim sąsiedztwie nowo powstałych obiektów odnotowano dużą liczbę renowacji przeprowadzonych w prywatnych kamienicach przez ich właścicieli.

Przykład drugiego podejścia w zakresie rewitalizacji społeczno-ekonomicznej miast poprzemysłowych dotyczy miast niemieckich. Przedsięwzięcie jest realizowane w skali aglomeracyjnej, gdyż dotyczy całego północnego obszaru Zagłębia Ruhry, a konkretnie terenów położonych wzdłuż rzeki Em-scher, począwszy od Duisburga po miasto Kamen. Stanąwszy przed dużym wyzwaniem związanym z zagospodarowaniem zdegradowanych terenów pogórnich i pohutniczych rząd Północnej Nadrenii-Westfalii zdecydował się w 1989 r. na aglomeracyjne podejście w zakresie rewitalizacji tworząc platformę współpracy pod nazwą *International Exhibition Centre* (IBA Company). W ciągu 10 lat na obszarze 784 km² zrealizowano ok. 100 projektów, łączących w sobie innowacyjne rozwiązania architektoniczne, ekologiczne, przestrzenne i organizacyjne. Przedsięwzięcia były realizowane w ramach

---

¹ Na temat tzw. efektu Muzeum Guggenheima pisano m.in. w pracach: Sudjic (2008), a także Crawford (2008), oraz McNeill (2000).

współpracy władz regionalnych i lokalnych, prywatnego biznesu, stowarzyszeń profesjonalistów oraz przedstawicieli lokalnych społeczności. W projekt zaangażowało się 17 miast. Stworzono siedem międzymiejskich grup roboczych w celu utworzenia siedmiu tzw. zielonych korytarzy przecinających na osi północ-południe tereny wzdłuż rzeki Emscher. W każdym z korytarzy zaplanowano listę małych projektów, jednak realizowanych według tej samej koncepcji. W pierwszej dekadzie projektu IBA GmbH odgrywała przede wszystkim rolę mediatora. W 1999 r. IBA została zastąpiona przez kolejną instytucję „Projekt Ruhr GmbH”, która była odpowiedzialna za zarządzanie i wdrażanie projektów rewitalizacji. W tym czasie opracowano również „Masterplan Emscher Landschaftspark 2010”². Projekty rewitalizacji realizowane w ramach „Emscher Landschaftspark” są finansowane ze środków publicznych landu Północnej Nadrenii-Westfalii. Stworzono także specjalny fundusz, z którego środków wspierane są przedsięwzięcia rewitalizacji – tzw. *Ökologie-Programm Emscher-Lippe*³.

W obiektach poprzemysłowych miast Zagłębia Ruhry, oprócz turystyki postindustrialnej realizowana jest również funkcja kulturalna. Najlepszym tego przykładem jest „Hala Stulecia” (*Jahrhunderhalle*) zlokalizowana na terenie nieczynnej huty żelaza w Bochum. Na powierzchni 8900 m², realizowane są sceniczne przedstawienia muzyczne i teatralne, a także prowadzona jest działalność targowa i wystawiennicza. Najbardziej znanym przedsięwzięciem jest *RuhrTriennale* – coroczny festiwal muzyczny odbywający się między połową sierpnia i października. Jego głównym przesłaniem jest kreatywne łączenie stylów muzycznych. Obecnie teren wokół „Hali Stulecia” w Bochum jest częścią większego projektu rewitalizacyjnego pn.: *Westpark*, którego celem jest stworzenie rekreacyjnej przestrzeni publicznej łączącej się w naturalny sposób z centrum miasta.

W opracowaniu zaprezentowano instytucje kultury i ich skupienia na obszarze miasta Zabrze. W szczególności skoncentrowano się na miejscach i instytucjach, które na podstawie badań ankietowych respondenci wskazali, jako obszary lub podmioty odgrywające rolę magnesów, inaczej wizytówek Zabrze. Następnie przedstawiono szczegółową charakterystykę produktów kulturalnych kreowanych na podstawie walorów dziedzictwa przemysłowego. W ostatniej części dokonano próby scharakteryzowania łańcucha podażowego w ramach przemysłów kultury w Zabrzu.

---

² *Masterplan...* (2005).

³ Bothmann, Auer (2009), s. 908.

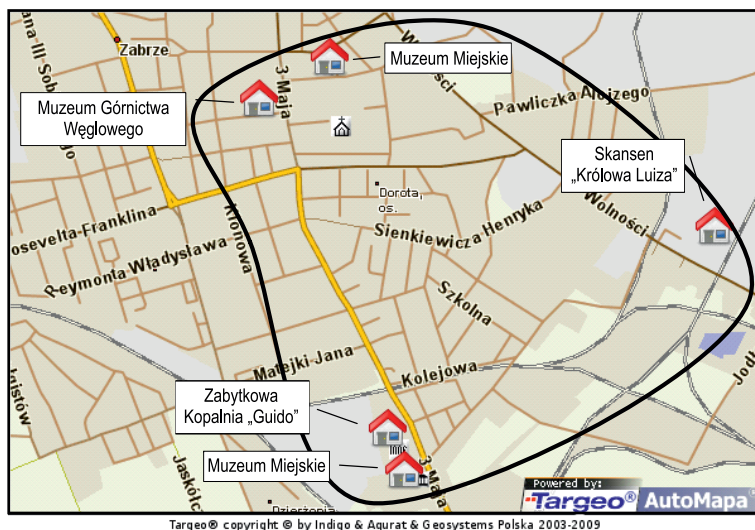
1. Turystyka postindustrialna jako działalność rdzeniowa w Zabrze – instytucje i ich skupienia

W Zabrzu za główny załóżek lokalnych skupień w przemysłach kultury należy uznać instytucje oraz miejsca związane z dziedzictwem przemysłowym. Potencjał tkwiący w zabytkowych obiektach pogórnich ma przyczynić się do wykreowania „produktu turystycznego” na skalę międzynarodową.

W *Strategii rozwoju miasta Zabrze na lata 2007-2020* zdefiniowano priorytet 4 „Usługi metropolitalne”, w ramach którego za cel strategiczny uznano rozwój turystyki na bazie obiektów poprzemysłowych. W ramach strategii zaplanowano realizację kompleksowego programu pt. *Zabrze – Śląski Ośrodek Kultury i Turystyki Poprzemysłowej*. Kluczowym projektem w zakresie rozwoju turystyki poprzemysłowej ma być utworzenie na terenie miasta *Europejskiego Ośrodka Kultury Technicznej i Turystyki Przemysłowej*. Wśród podmiotów realizujących projekt są: Gmina Zabrze, jak również woj. śląskie, Muzeum Górnictwa Węglowego, Politechnika Śląska – Wydział Górnictwa i Geologii, Stowarzyszenie na Rzecz Restauracji i Propagowania Sztolni „Królowa Luiza” „Pro Futuro” oraz Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido” w Zabrzu.

W skład Europejskiego Ośrodka Kultury Technicznej i Turystyki Przemysłowej, będą wchodzić obiekty: Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido”, Skansen Górniczy „Królowa Luiza”, Muzeum Górnictwa Węglowego oraz Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna. Wyżej wymienione obiekty wpisane są w całości lub części do rejestru zabytków woj. śląskiego. Projekt polega na rewitalizacji części obiektów naziemnych należących do Skansenu Górniczego „Królowa Luiza”, budowie nowych obiektów obsługi ruchu turystycznego oraz udroźnieniu i adaptacji na potrzeby ruchu turystycznego 2,5 km podziemnego tunelu – Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej, do którego turyści będą mogli zejść czterema wlotami/wylotami zlokalizowanymi w różnych częściach miasta. Prace inwestycyjne prowadzone będą w Skansenie Górniczym „Królowa Luiza” oraz w Głównej Sztolni Dziedzicznej, natomiast docelowo wszystkie obiekty wchodzące w skład Europejskiego Ośrodka Kultury Technicznej zostaną objęte jednym programem turystycznym i utworzą spójny produkt turystyczny. Miasto zakłada ułatwienie komunikacji między wszystkimi rozrzuconymi na przestrzeni kilku kilometrów zabytkami (ryc. 1).

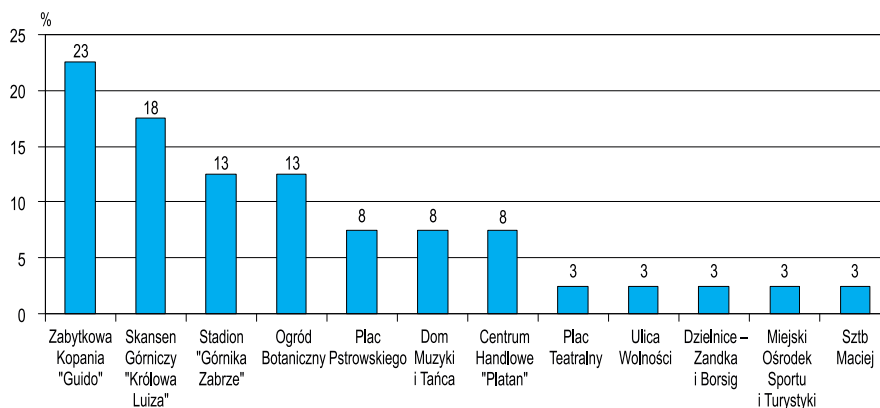
W trakcie projektu badawczego przeprowadzono również badania ankietowe, mające na celu identyfikację zarówno miejsc, jak i instytucji, które

Ryc. 1. Lokalizacja muzeów w mieście Zabrze

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem Targeo.

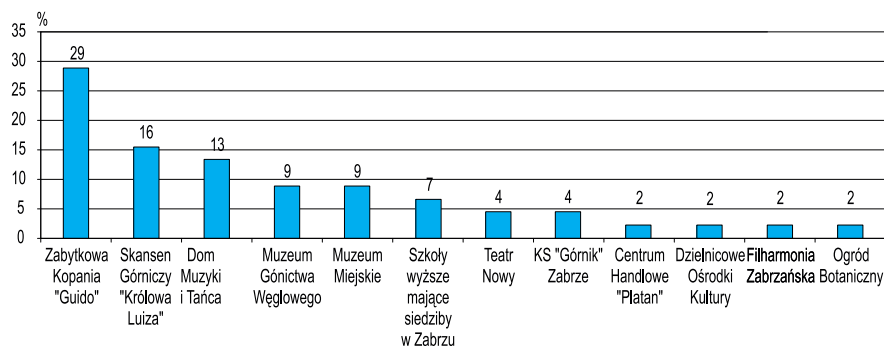
można traktować za „miejsca magnesy”, lub wizytówki miasta Zabrze. Odpowiedzi na pierwsze pytanie ankietowe dotyczące wskazania trzech najważniejszych miejsc odgrywających rolę magnesów Zabrze, wskazują dominującą rolę miejsc związanych z dziedzictwem przemysłowym miasta i turystyką postindustrialną. Respondenci najczęściej wymieniali Zabytkową Kopalnię Węgla Kamiennego „Guido” (23% wskazań) oraz Skansen Górniczy „Królowa Luiza” (18%). Oprócz miejsc związanych z przemysłem wydobywczym, za istotne magnesy uznali również Miejski Ogród Botaniczny (13%) oraz stadion, na którym mecze rozgrywa Górnik Zabrze (również 13% wskazań). W dalszej kolejności wśród miejsc pełniących funkcję magnesów respondenci wymienili: zlokalizowane w śródmieściu Centrum Handlowe „Platan” (8%), Dom Muzyki i Tańca (8%) oraz Plac Pstrowskiego (8%). Pozostałe miejsca uzyskały 3% wskazań. Wśród nich są przede wszystkim śródmiejskie przestrzenie publiczne, takie jak: Plac Teatralny i ulica Wolności, a także kolejne – obok Kopalni „Guido” i Skansenu „Królowa Luiza” – miejsca związane z tradycją przemysłową miasta, takie jak: Szyb „Maciej” będący jednym z szybów kopalni Concordia (później KWK Pstrowski) oraz osiedle robotnicze Borisga, stanowiące część dzielnicy Biskupice. Syntetyczne wyniki badania ankietowego zaprezentowano na ryc. 2.

Ryc. 2. Miejsca, które obecnie można uznać za magnesy miasta Zabrze

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników ankiety: *Zabrze miastem dziedzictwa kulturowego i turystyki postindustrialnej* (ryc. 2, 3).

Drugie z pytań zawartych w ankiecie dotyczyło wskazania przez respondentów trzech najważniejszych instytucji zlokalizowanych w Zabrzu, które można obecnie uznać za magnesy miasta. Zdaniem ankietowanych największą siłą przyciągania ma Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido” (29% wskazań). Na drugim miejscu wymieniano Skansen Górniczy „Królowa Luiza” (16%)⁴, a na trzecim Dom Muzyki i Tańca (13% wskazań), będący instytucją kultury dysponującą salą widowiskową na 2000 miejsc. W dalszej kolejności wskazano dwa muzea, które w dużym stopniu ekspozycje

Ryc. 3. Instytucje, które obecnie można uznać za magnesy miasta Zabrze

⁴ Skansen Górniczy „Królowa Luiza” jest Oddziałem Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu.

nują kulturę i tradycję związaną z przemysłem górniczym i hutniczym: Muzeum Miejskie (9%) oraz Muzeum Górnictwa Węglowego (9%). Respondenci wymieniali również szkoły wyższe mające siedziby w Zabrze (7%), a także wielokrotnego mistrza polski w piłce nożnej Klub Sportowy „Górnik” Zabrze oraz Teatr Nowy w Zabrze. Pozostałe z instytucji wymienionych przez respondentów uzyskały 2% wskazań. Należą do nich: Ogród Botaniczny, Filharmonia Zabrzeńska, dzielnicowe ośrodki kultury oraz Centrum Handlowe „Platan”. Wyniki badania ankietowego prezentuje ryc. 3.

2. Produkty przemysłu kreatywnego w Zabrze

Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido” powstała na podstawie umowy nr CRU/2755/2006 w sprawie utworzenia i prowadzenia wspólnej instytucji kultury pn. Skansen Górnictwa Podziemnego „Guido” w Zabrze zawartej 9 listopada 2006 r. w Zabrze między Gminą Zabrze a woj. śląskim. Uchwałą nr V/57/07 Rady Miejskiej w Zabrze z 12 lutego 2007 r. nadano statut Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido” w Zabrze. Pod taką oficjalną nazwą instytucja rozpoczęła działalność. Uroczyste otwarcie dla zwiedzających nastąpiło 15 czerwca 2007 r. Zgodnie z zapisem statutowym Kopalnia „Guido”, jako instytucja kultury opiekuje się zabytkiem nieruchomym, jakim jest zespół wyrobisk XIX-wiecznych dawnej kopalni „Guido”, wpisanych do rejestru zabytków woj. śląskiego.

Integralną częścią Kopalni „Guido” jest powołane 4 września 2008 r. Międzynarodowe Centrum Dokumentacji i Badań nad Dziedzictwem Przemysłowym dla Turystyki. Inicjatywa powołania Centrum pojawiła się za sprawą Światowej Organizacji Turystyki (UNWTO), pod której auspicjami organizowane są od 2004 r. w Zabrze międzynarodowe konferencje poświęcone dziedzictwu przemysłowemu i turystyce. Z tego też względu UNWTO jest jednym z sygnatariuszy Porozumienia o Współpracy dotyczącego utworzenia Centrum. Trójka pozostałych partnerów z Polski to Gmina Zabrze, woj. śląskie i Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa. Centrum stawia sobie za zadanie oferowanie usług dla sektora turystycznego i dysponentów obiektów przemysłowych, oraz zaangażowanie we współpracę i wymianę doświadczeń z innymi, międzynarodowymi i krajowymi instytucjami związanymi z dziedzictwem przemysłowym dla turystyki – jego ochroną, promocją, nadawaniem nowych wartości.

Działalność Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido” należy podzielić na dwie zasadnicze grupy aktywności. Pierwsza jest związana z tury-

styką przemysłową, druga z organizacją imprez kulturalnych w scenerii obiektów postindustrialnych. W pierwszym przypadku produktami są dwie trasy turystyczne. Na poziomie 170 pokazana jest tradycja i kultura górnicza. Oferta obejmuje ekspozycję górniczych narzędzi, lamp sprzętu ratunkowego oraz wystawę geologiczną. Wszystko w doskonale zachowanych korytarzach i komorach górniczych. Bardzo ciekawa jest też budowa geologiczna tego miejsca. Warstwy skał z zapisanymi na nich śladami tektoniki, nacieki, kryształy kalcytu – wszystko to składa się na swoisty rezerwat przyrody nieożywionej. Poziom 320 to drugi najgłębszy poziom zabytkowej kopalni wydrążony na przełomie XIX i XX w., z systemem korytarzy opartych na dwóch wyrobiskach o łącznej długości ponad 2 km. Na tym poziomie zwiedzający zapoznają się z techniką górnictwem rozwijaną od końca XIX w. do czasów współczesnych. Trasa obejmuje m.in. ścianę łopatową z drewnianą obudową i zbiornik na surowy węgiel. W trakcie zwiedzania można przekonać się, jak pracuje kombajn chodnikowy oraz potężny kombajn węglowo-bębnowy KWB, zobaczyć w ruchu przenośniki taśmowe, poznać specyfikę pracy w wyrobisku zabierkowym⁵.

Jednak z perspektyw rozwoju przemysłów kreatywnych istotniejsza jest działalność Kopalni „Guido” koncentrująca się na ofercie kulturalnej. Uwzględniając potencjał tkwiący w obiektach pogórnich do najbardziej istotnych produktów mających już pewną renomę i markę należy zaliczyć wydarzenia kulturalne (tab. 1).

Muzeum Górnictwa Węglowego wraz ze Skansenem „Królowa Luiza” jest instytucją kultury samorządu woj. śląskiego. Według Statutu Muzeum Górnictwa Węglowego jest wojewódzką samorządową instytucją kultury o charakterze naukowo-badawczym i upowszechnieniowym. Muzeum posiada osobowość prawną i jest wpisane do rejestru kultury. Ogólny nadzór nad Muzeum sprawuje Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a bezpośredni Zarząd Województwa Śląskiego. Skansen „Królowa Luiza” stanowi Oddział Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze. W zakresie turystyki przemysłowej oferowana jest licząca 1,5 km trasa podziemna oraz część naziemna związana przede wszystkim z pokazem pracy unikatowej parowej maszyny wyciągowej. Jeżeli chodzi o produkty kulturalne, to na terenie Skansenu realizowane są następujące działalności i przedsięwzięcia (tab. 2):

- Galeria „Zmiękczalnia” przy Skansenie,
- DKFŚ „Szybowski” przy Skansenie,

---

⁵ Informacje na podstawie strony internetowej Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido”: www.kopalniaguido.pl.

Tabela 1

Produkty Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido”

Trasy turystyczne	<ul style="list-style-type: none"> ● Trasa turystyczna na poziomie 170 ● Trasa turystyczna na poziomie 320
Cykl koncertów muzycznych i spektakli teatralnych	<ul style="list-style-type: none"> ● Muzyka na poziomie – koncerty w Hali Pomp na poziomie 320, w każdy trzeci piątek miesiąca ● Teatr na poziomie – przedstawienia w Hali Pomp na poziomie 320, w każdą pierwszą niedzielę miesiąca ● Poziom sztuki
Coroczne konferencje i targi dotyczące turystyki poprzemysłowej	<ul style="list-style-type: none"> ● VII Międzynarodowa Konferencja Naukowa <i>Dziedzictwo przemysłowe dla współczesnego dialogu kultur, innowacyjnej gospodarki i atrakcyjnej konsumpcji turystycznej</i> (9-10 września 2010 r.) ● VIII Międzynarodowa Konferencja Naukowa <i>Dziedzictwo przemysłowe w polityce turystyki zrównoważonego rozwoju</i> (14-16 kwietnia 2011 r.)
Festiwale w scenarii postindustrialnej	<ul style="list-style-type: none"> ● „St. Art. Silesia” – trzeci edycja festiwalu sztuki ulicznej (impreza realizowana również na terenie Skansenu „Królowa Luiza” ● Wydarzenia Kulturalne w ramach „Ars Cameralis” ● Festiwal Muzyczny „Fedrowanie w Rocku” (impreza realizowana również na terenie Skansenu „Królowa Luiza”) ● XV Jaz Festiwal Muzyki Improwizowanej ● „Noc Absurdu” w ramach Europejskiej Nocy Muzeów ● „Silesia Fest Cartoon Trabant” – Ogólnopolski Zlot Trabantów na Śląsku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.kopalniaguido.pl.

- Koncerty muzyczne, m.in. Festiwal Muzyczny „Fedrowanie w Rocku” (razem z Kopalnią „Guido”);
- St. Art. Silesia – trzecia edycja festiwalu sztuki ulicznej (razem z Kopalnią „Guido”).

Stowarzyszenie „Kopalnia Sztuki” zostało powołane do życia 29 grudnia 2006 r. Najważniejszym celem, jaki postawili sobie założyciele stowarzyszenia, jest propagowanie dziedzictwa kulturowego i technicznego miasta Zabrze i regionu Górnego Śląska oraz aktywizowanie społeczne jego mieszkańców. Stowarzyszenie „Kopalnia Sztuki” prowadzi działalność kulturalną w zabytkowych obiektach poprzemysłowych. Zespół dawnego szybu „Maciej” w Zabrzu Maciejowie przy ul. Srebrnej 6 został wpisany do rejestru zabytków „A” woj. śląskiego z mocy decyzji Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach (nr K-RD-KL/4160/8165/159/05 z 30 grudnia 2005 r.)

Tabela 2

Produkty Muzeum Górnictwa Węglowego
wraz z Oddziałem Skansen „Królowa Luiza”

Trasy turystyczne	<ul style="list-style-type: none"> ● Rejon szybu „CARNALL” – część naziemna: pokaz pracy unikatowej parowej maszyny wyciągowej i zwiedzanie obiektów przyszybowych – czas zwiedzania ok. 1 godz. ● Dojście lub dojazd do rejonu szybu „WILHELMINA” – część podziemna ok. 5 do 10 min. ● Trasa podziemna 1,5 km, czas zwiedzania 1,5-2 godz. Trasa oświetlona elektrycznie
Wystawy stałe	<ul style="list-style-type: none"> ● Dzieje techniki w polskim górnictwie węglowym ● Tajemnice lasu karbońskiego ● Łączność kopalniana ● Barbara Święta o górnikach pamięta ● Górnictwo stroje ● W kręgu myśli i talentu. Uczeni i szkolnictwo górnicze w Polsce
Wystawy czasowe	<ul style="list-style-type: none"> ● Nauki dawne i niedawne ● W służbie księcia KARBO ● Dziecko w rodzinie górniczej
Dyskusyjny Klub Filmowy	<ul style="list-style-type: none"> ● DKFS „Szybowski” przy Skansenie
Galeria	<ul style="list-style-type: none"> ● Galeria „Zmiękczalnia” przy Skansenie
Oferta wydawnicza	<ul style="list-style-type: none"> ● Muzealne Zeszyty Naukowe „Górnik Polski”
Festiwale w scenarii przemysłowej	<ul style="list-style-type: none"> ● „St. Art. Silesia” – trzecia edycja festiwalu sztuki ulicznej (impreza realizowana również na terenie Skansenu „Królowa Luiza” ● Festiwal Muzyczny „Fedrowanie w Rocku” (impreza realizowana także na terenie Skansenu „Królowa Luiza”)
Produkty edukacyjne	<ul style="list-style-type: none"> ● Lekcje muzealne ● Edukacja regionalna ● Zajęcia plastyczne ● FOTO-LUIZA – zajęcia fotograficzne w Skansenie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.muzeumgornictwa.pl (tab. 2, 3).

i podlega szczególnej ochronie prawnej. Przedmiotem ochrony jest przede wszystkim zabudowa w dawnym układzie przestrzennym zakładu, obejmująca budynek nadszybia z wieżą wyciągową szybu „Maciej” i zachowanym stano-

Produkty Stowarzyszenia „Kopalnia Sztuki”

Spektakle teatralne	<ul style="list-style-type: none"> ● Cholonek Janoscha, ● Jeden dzień z życia górnika
Wystawy	<ul style="list-style-type: none"> ● Nowe funkcje starych obiektów przemysłowych ● Głosy Kopalni
Festiwale w scenerii przemysłowej	<ul style="list-style-type: none"> ● Lunapaleta – Festiwal Muzyki Alternatywnej, ● Coroczne edycje Jaz Festiwal Muzyki Improwizowanej

wiskiem sygnalisty szybowego, budynek wagowni (obecnie portiernia), budynek maszynowni z maszyną wyciągową z przekładnią, bębnowym nośnikiem liny, wyposażeniem oraz przetwornicą. Szyb „Maciej” wchodzi w skład Szlaku Zabytków Techniki. Dawny „Dom Kawalera” usytuowany przy ul. Hagera 41 w Zabrze jest wpisany do rejestru zabytków na mocy decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach z 29 października 1997 r. Obiekt zachował do dzisiaj pierwotny wystrój ceglano-tynkowany elewacji wzbogacony kamiennym detalem⁶. Do produktów kultury tworzonych przez Stowarzyszenie „Kopalnia Sztuki” należy zaliczyć (tab. 3):

- przedstawienia teatralne,
- Lunapaleta – Festiwal Muzyki Alternatywnej,
- coroczne edycje Jazz Festiwal Muzyki Improwizowanej.

W przypadku trzech omawianych instytucji wyraźnie rysuje się dywersyfikacja oferty kulturalnej, gdyż oprócz turystyki przemysłowej rozwija się również bardzo prężnie oferta związana z realizacją bardzo różnorodnych przedsięwzięć muzycznych, teatralnych i wystawowych, dla których scenarią, a także inspiracją są obiekty postindustrialne.

3. Łańcuch podaży w ramach przemysłów kulturalnych w Zabrzu

Szczegółowa analiza sektora turystyki postindustrialnej w Zabrzu została sporządzona z wykorzystaniem metodyki łańcucha podażowego. Turystyka postindustrialna miasta została zdekomponowana na cztery ogniwa tworzące łańcuch podaży tej branży. Identyfikacja danych na potrzeby poszczegól-

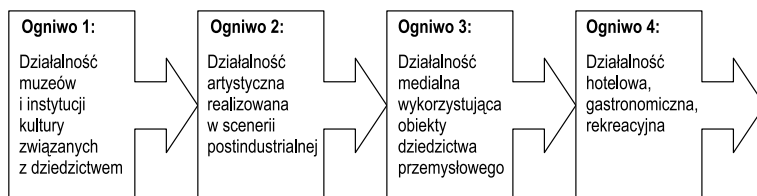
⁶ www.kopalniasztuki.com.

nych warstw łańcucha podażowego została przeprowadzona z wykorzystaniem informacji pozyskanych z Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Katowicach⁷.

W przypadku Zabrze należy wyróżnić cztery ogniwa łańcucha podażowego rdzeniowego przemysłu kultury, jakim jest turystyka postindustrialna (ryc. 4). W skład pierwszego wchodzi działania kreacyjne związane ze stworzeniem instytucji kultury opartych na dziedzictwie przemysłowym. W ramach tej fazy należy uwzględnić wytworzenie produktów w postaci tras turystycznych m.in. w Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Guido” i Skansenie „Królowa Luiza”. W skład drugie ogniwa wchodzi działalności, które mają charakter wydarzeń artystycznych realizowanych w scenerii postindustrialnej. W przypadku Zabrze sztandarowym przykładem są projekty pt. *Muzyka na poziomie* i *Teatr na poziomie*. Trzecie ogniwo związane jest z działalnością filmową, telewizyjną, radiową, fotograficzną mającą na celu przenieść na nośniki medialne i sprzedać w postaci produktów walory związane z dziedzictwem przemysłowym (Ogniwo 1) oraz produkty artystyczne (Ogniwo 2). Ostatnim ogniwo jest działalność hotelowa, gastronomiczna i rekreacyjna obsługująca konsumentów produktów kulturalnych.

Badanie potencjału turystyki postindustrialnej w Zabrzu – mierzone liczbą podmiotów gospodarczych na podstawie danych statystyki państwowej⁸ – pozwala na określenie jego skali w relacji do całej Aglomeracji Górnośląskiej (por. tab. 4).

W przypadku działalności muzeów liczba ich wzrosła o 1 podmiot w badanym okresie. Wzrost liczby podmiotów nastąpił w szczególności w zakresie Ogniwa 2, w ramach którego sklasyfikowana jest działalność artystyczna, rozrywkowa i pozostała twórcza. Wzrost miał odzwierciedlenie

Ryc. 4. Łańcuch podażowy przemysłu kultury w Zabrzu

Źródło: Opracowanie własne.

⁷ Dane zamówione dla wybranych sekcji PKD dla lat 2004 i 2008.

⁸ Z pominięciem informacji z portali o tematyce związanej z kulturą.

Tabela 4

Udział podmiotów turystyki przemysłowej Zabrze
w liczbie tego typu podmiotów w Aglomeracji Górnośląskiej
oraz ich dynamika w latach 2004-2008

Kod PKD	Kategorie PKD	2004			2008		
		Liczba podmiotów w AG	Liczba podmiotów w Zabrzu	% w AG	Liczba podmiotów w AG	Liczba podmiotów w Zabrzu	% w AG
92.52.	Działalność muzeów i archiwów	51	3	5,9	60	4	6,7
92.51.	Działalność bibliotek i archiwów	50	3	6,0	46	2	4,3
Ogniwo 1		101	6	5,9	106	6	5,7
92.3.	Działalność artystyczna i rozrywkowa pozostała	1348	75	5,6	1360	85	6,3
92.3.1.	Artystyczna i literacka działalność twórcza	725	39	5,4	740	45	6,1
Ogniwo 2		2073	114	5,5	2100	130	6,2
22.1.	Działalność wydawnicza	472	22	4,7	486	29	6,0
22.2.	Działalność poligraficzna	949	39	4,1	875	43	4,9
22.3.	Reprodukcja zapisanych nośników informacji	32	1	3,1	36	0	0,0
92.20.Z.	Działalność radiowa i telewizyjna	169	4	2,4	151	6	4,0
92.1.	Działalność związana z przemysłem wideo	251	13	5,2	300	16	5,3
74.4.	Reklama	1427	65	4,6	1740	88	5,1
Ogniwo 3		3300	144	4,4	3588	182	5,1
92.7.	Działalność rekreacyjna pozostała	402	42	10,4	352	36	10,2
Ogniwo 4		402	42	10,4	352	36	10,2

Źródło: Opracowanie na podstawie danych WUS Katowice zamówionych dla wybranych sekcji PKD (tab. 4-6).

Tabela 5

Pracujący w wybranych sekcjach PKD turystyki przemysłowej w Zabrzu

Kod PKD	Kategorie PKD	Liczba pracujących w 2004	Liczba pracujących w 2008	Dynamika 2004-2008 (w %)
92.52.	Działalność muzeów i archiwów	130	142	109,2
92.51.	Działalność bibliotek i archiwów	81	#	
Ogniwo 1		211	142	109,2
92.3.	Działalność artystyczna i rozrywkowa pozostała	285	312	109,5
92.3.1.	Artystyczna i literacka działalność twórcza	227	246	108,4
Ogniwo 2		512	558	109,0
22.1.	Działalność wydawnicza	79	116	146,8
22.2.	Działalność poligraficzna	93	108	116,1
22.3.	Reprodukcja zapsianych nośników informacji	#		
92.20.Z.	Działalność radiowa i telewizyjna	5	7	140,0
92.1.	Działalność związana z przemysłem wideo	64	42	65,6
74.4.	Reklama	120	146	121,7
Ogniwo 3		361	419	116,1
92.7.	Działalność rekreacyjna pozostała	153	143	93,5
Ogniwo 4		153	143	93,5

w większym udziale % w Aglomeracji Górnośląskiej. W przypadku ogniwa 3 wzrost odnotowały działalności związane z procesem wydawniczym, poligrafią, reklamą oraz produktami telewizyjnymi i wideo.

Pod względem wielkości zatrudniania wywołwanego przez przemysł rdzeniowy Zabrze badana branża cechuje się wysoką dynamiką tworzenia nowych miejsc pracy w latach 2004-2008. Szczegółowe informacje na temat liczby pracujących i jej dynamiki zawiera tab. 5.

Analiza zysków lub strat w sektorze rdzeniowym w Zabrzu, ze względu na bardzo duże braki danych jest praktycznie niemożliwa. Brakuje danych w zakresie działalności tworzących ogniwa 3 i 4. Dane dla trzech sekcji tworzących ogniwo 1 i 2, wskazują na dużą stratę z działalności podmiotów zajmujących się działalnością muzealną oraz artystyczną (tab. 6).

Tabela 6

Przychody ze sprzedaży oraz zyski/straty
podmiotów turystyki przemysłowej w Zabrzu

Kod PKD	Kategorie PKD	2004		2008	
		Przychody	Zysk/Strata	Przychody	Zysk/strata
92.52.	Działalność muzeów i archiwów	25	-13	1 052	-6 419
92.51.	Działalność bibliotek i archiwów	#	#	#	#
	Ogniwo 1	25	-13	1 052	-6 419
92.3.	Działalność artystyczna i rozrywkowa pozostała	675	50	3 435	-8 698
92.3.1.	Artystyczna i literacka działalność twórcza	675	50	867	-5 306
	Ogniwo 2	1 350	100	4 302	-14 004
22.1.	Działalność wydawnicza	#	#		
22.2.	Działalność poligraficzna			#	#
22.3.	Reprodukcja zapisanych nośników informacji				
92.20.Z.	Działalność radiowa i telewizyjna				
92.1.	Działalność związana z przemysłem wideo	#	#		
74.4.	Reklama				
	Ogniwo 3				
92.7.	Działalność rekreacyjna pozostała				
	Ogniwo 4				

W ramach analizy ogniwa 4 przedstawiono szczegółowe informacje dotyczące potencjału noclegowego Zabrze na tle innych miast tworzących Aglomerację Górnośląską (tab. 7). Z danych wynika, że liderem w zakresie liczby obiektów, jak i miejsc noclegowych są Katowice. Na drugim miejscu plasują się Gliwice co jest związane w dużej mierze z działaniem w mieście Politechniki Śląskiej. Zabrze zajmuje czwartą lokatę ustępując o jedno miejsce Tychom.

Na podstawie danych dotyczących liczby osób korzystających z noclegów (zarówno w przypadku turystów polskich, jak i zagranicznych można zaobserwować w Zabrzu silną tendencję wzrostową. W porównaniu z 2004 r. liczba korzystających z noclegów wzrosła z niecałych 30 tys. do ponad 60 tys.

Tabela 7

Liczba obiektów zakwaterowania i miejsc noclegowych
– porównanie miast Aglomeracji Górnośląskiej

Kategoria	Liczba obiektów zbiorowego zakwaterowania				Miejsca noclegowe			
	2004	% udział w AG	2008	% udział w AG	2004	% udział w AG	2008	% udział w AG
Bytom	4	4,3	5	6,2	180	2,6	391	5,4
Chorzów	3	3,2	2	2,5	325	4,6	69	1,0
Dąbrowa Górnicza	4	4,3	2	2,5	153	2,2	61	0,8
Gliwice	14	15,1	14	17,3	1 016	14,5	1 086	15,0
Jaworzno	5	5,4	5	6,2	382	5,5	453	6,2
Katowice	22	23,7	22	27,2	2 608	37,3	2 767	38,2
Mysłowice	1	1,1	1	1,2	79	1,1	79	1,1
Piekary Śląskie	1	1,1	2	2,5	46	0,7	91	1,3
Ruda Śląska	3	3,2	4	4,9	73	1,0	261	3,6
Siemianowice Śląskie	2	2,2	3	3,7	67	1,0	170	2,3
Sosnowiec	5	5,4	5	6,2	524	7,5	517	7,1
Świętochłowice	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Tychy	20	21,5	8	9,9	875	12,5	706	9,7
Zabrze	9	9,7	8	9,9	671	9,6	598	8,2
Aglomeracja Górnośląska	93	100,0	81	100,0	6 999	100,0	7 249	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych (tab. 7, 8).

osób. W przypadku turystów zagranicznych nastąpił wzrost z niecałych 8 tys. do ponad 15 tys. osób. Skutkowało to znacznym wzrostem udziału korzystających z noclegów w Zabrzu na tle wyników dla całej Aglomeracji Górnośląskiej (tab. 8).

Podsumowanie

Przeprowadzone badania związane z dziedzictwem kulturowym i turystyką poprzemysłową Zabrze pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- W mieście istnieją załączki skupień podmiotów działających w sektorze kultury opartym na dziedzictwie przemysłowym. Miejskami i instytucjami odgrywającymi rolę magnesów Zabrze są: Zabytkowa Kopalnia Węgla

Tabela 8

Liczba korzystających z noclegów
– porównanie miast Aglomeracji Górnośląskiej

Kategoria	Korzystający z noclegów							
	2004	% udział w AG	2008	% udział w AG	turyści zagraniczni			
					2004	% udział w AG	2008	% udział w AG
Bytom	5 130	1,5	9 124	2,0	1 389	1,6	3 127	2,5
Chorzów	20 839	6,0	5 681	1,3	2 693	3,0	761	0,6
Dąbrowa Górnicza	2 544	0,7	2 822	0,6	53	0,1	28	0,0
Gliwice	42 645	12,4	57 593	12,7	15 321	17,3	18 171	14,5
Jaworzno	14 201	4,1	22 401	4,9	2 397	2,7	3 131	2,5
Katowice	135 112	39,2	196 577	43,4	42 480	47,9	57 337	45,7
Mysłowice	3 203	0,9	2 119	0,5	694	0,8	245	0,2
Piekary Śląskie	2 331	0,7	3 892	0,9	461	0,5	417	0,3
Ruda Śląska	1 729	0,5	9 409	2,1	106	0,1	269	0,2
Siemianowice Śląskie	2 156	0,6	6 440	1,4	261	0,3	714	0,6
Sosnowiec	30 017	8,7	32 929	7,3	6 882	7,8	8 502	6,8
Świętochłowice	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Tychy	56 231	16,3	40 308	8,9	8 344	9,4	16 998	13,5
Zabrze	28 868	8,4	63 785	14,1	7 688	8,7	15 842	12,6
Agglomeracja Górnośląska	345 006	100,0	453 080	100,0	88 769	100,0	125 542	100,0

Kamiennego „Guido”, Skansen „Królowa Luiza” oraz Stowarzyszenie „Kopalnia Sztuki” wykorzystujące potencjał zabytkowego Szybu „Maciej”.

- Koncentracja podmiotów sektora i przemysłów kreatywnych w przypadku Katowic nie jest uzależniona od miejsc posiadających szczególne walory kulturowe, dlatego pierwszym ogniwem w łańcuchu podażowym są działalności związane z tworzeniem miejsc i obiektów turystyki postindustrialnej.
- Instytucje kultury w Zabrzu koncentrują się obecnie na działaniach z zakresu ognia 2, wykorzystując bardzo silnie scenierię poprzemysłową do realizacji przedsięwzięć artystycznych.
- W ramach analizy łańcucha podażowego należy odnotować bardzo silną tendencję w zakresie wykorzystania miejsc noclegowych zarówno przez turystów polskich, jak i zagranicznych odwiedzających Zabrze i Agglomerację Górnośląską.

Literatura

- Bothmann F., Auer S., 2009, *The New Emscher Valley – Reshaping an Urban Landscape Creates Regional Identity*. Cities 3.0 – smart, sustainable, integrative, REAL CORP.
- Crawford L., 2008, *Guggenheim, Bilbao and the 'Hot Banana'*. Financial Times, Septemeber, 4.
- Masterplan Emscher Landschaftspark* 2010, Projekt Ruhr GmbH, Dortmund, 2005.
- McNeill D., 2000, *McGuggenisation? National Identity and the Globalisation in the Basque Country*. Political Geography, t. 19.
- Sudjic D., 2008, *Can Liverpool be Bilbao of the North?* The Observer, December 15.

Strony Internetowe:

www.kopalniaguido.pl

www.kopalniasztuki.com